

Jonas Balys

(1909-07-02–2011-09-09)

Visai neseniai paminėjome darbštus lietuvių tautosakininko, o kartu ir etnologo bei mitologo, taip pat aktyvaus pilietinės veiklos dalyvio Jono Balio šimtąsias gimimo metines. Likimas dar leido jam pagyventi tolimojoje Amerikoje, Ilinojaus valstijoje, iki šių metų rudens – kol teko atlikti, anot velionio, paskutinį žemiškos vargingos kelionės aktą. Garbios ir neeilinės sukakties proga buvo prisiminti ir įvertinti svarbūs lietuvių folkloristikai, o ir apskritai lietuvių kultūrai jo nuveikti darbai ir nuopelnai¹, tad tebus prisiminti iškilieji jo biografijos ir folkloristinės veiklos momentai.

Pažintį su tautosaka J. Balys pradėjo dar vaikas nuo motinos dainų. Užrašinėti ją suskato mokykloje, intensyviai ją susidomėjo, pirmą jai skirtą straipsnį paskelbė mokydamasis Panevėžio mokytojų seminarijoje. Kaip folkloristas subrendo Kauno, Graso ir Vienos universitetuose. Supratęs, kaip folkloristikai svarbu nustatyti kiekvienos sudėtingesnės tradicijos kilimo vietą, jos plitimą pasaulyje ir raidą, parašo darbą *Der Shamanismus in Malakka und Indonesian* ir, jį apgynęs, tampa filosofijos daktaru. Per vienerių metų stažuotę Suomijoje perpratęs folkloristinės „suomių mokyklos“ propaguotą istorinį-geografinį tautosakos tyrimo metodą, parašo gausia ir įvairia tarptautine medžiaga pagrįstą studiją *Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje* ir ją apgina kaip habilitacinį darbą. Šiuo, kaip pats sakosi, „geriausiu iš visų iki šiol esamųjų“ metodu imasi tirti pasakojamosios tautosakos siužetus, jų gyvavimą ir plitimą. Trumpai padirbęs Kauno Vytauto Didžiojo universitete,

Jonas Balys
Fotografuota 1939 m. (LTRFt 1749)

1 Žr. Leonardas Sauka. Tautosakininkui Jonui Baliui – 100 metų, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVIII, 2009, p. 284–303.

1935 metais pakviečiamas vadovauti naujai įsteigtam Lietuvių tautosakos archyvu. Čia randa dirvą aktyviai veiklai. Pirmučiausia šiame lietuvių folkloristikos centre jo dėka nusistatoma intensyviai rinkti tautosaką – ne tik sudarant veiklų jos rinkėjų tinklą, bet ir patiems darbuotojams fiksuojant ją raštu ir moderniomis priemonėmis: dainas – fonografu, šokius – filmavimo aparatūra (deja, pastarųjų įrašų nėra išlikę). Kartu imamas neatidėliotino turimos medžiagos mokslinio tvarkymo, tyrimo ir leidimo. Veikiai J. Balys įkuria tęstinį leidinį *Tautosakos darbai*, kuriame numatoma skelbti ir tautosakos tyrinėjimus, ir jos tekstus. Išėjo septyni redaguoti tomai, kuriuose svarbiausios publikacijos – iš Mažosios Lietuvos, Vilniaus ir Klaipėdos kraštų gyventojų užrašyta tautosaka. Paskelbta senų tautosakos užrašymų, kituose regionuose užrašytų dainų, taip pat raudų, gamtos garsų pamėgdžiojimų, tikėjimų, papročių ir pan. Antrame leidinio tome – J. Balio sudarytas *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas*, susistemintantis ir į mokslinę – ne tik lietuvių, bet ir tarptautinę – apyvartą įvedantis visas – rankraščiuose ir spausdintuose šaltiniuose esančias – mūsų pasakas ir sakmes. Pasakos suklasifikuotos pagal suomių folkloristo Antti Aarne'ės nustatytus klasifikavimo principus, o sakmėms teko kurti savitą sistemą. Lietuvių tautosakos archyve sumanyta rengti ir daugiatomius serijinius tautosakos tekstų leidinius. Bet iki karo teisėjo viena *Lietuvių tautosakos* serijos knyga – *Lietuvių liaudies sakmių* pirma dalis (karo metais parengtos dar dvi dalys negalėjo pasirodyti; dalis jų medžiagos vėliau buvo paskelbta JAV ir Anglijoje). J. Balys nepriklausomoje Lietuvoje dar suspėjo parengti dvi atskiras knygas: *Lietuvių sąmojus: Liaudies anekdotai* ir *Šimtas liaudies baladžių*. Karo metais sudarė plačiąjai visuomenei skirtą leidinį *Lietuviškos pasakos*, bet jis buvo bebaigiamas spausdinti jau grįžtant raudoniesiems, tad išėjo be sudarytojo pavardės.

Lietuvių tautosakos archyvo veiklos priežiūra J. Balio rankose liko ir Lietuvai praradus nepriklausomybę. 1942–1944 metais jis – dar ir Vilniaus universiteto docentas, Tautotyros katedros vedėjas. Tuo metu J. Balys paskelbė nemažai straipsnių periodikoje, daugiausia apie papročius. Beje, jis sugebėjo spaudoje išsakyti, nors ir netiesiogiai, kad tuo metu beatodairiškai skatinta kurti politizuota „revoliucinė tautosaka“ negalėsianti skirtis nuo tos naujosios kūrybos, kuri eina smukimo keliu. Kita vertus, Lietuvai atsidūrus Vokietijos valdžioje, folkloristas ragina visuomenę užrašinėti ir teikti Lietuvių tautosakos archyvu „priešbolševikinę tautosaką“ kaip įdomų artimos praeities dokumentą.

Linkęs visą laiką aktyviai reikštis, J. Balys veikiai suranda galimybių produktyviai dirbti folkloristikos dirvonuose ir priverstas išvykti iš Lietuvos į Vokietiją². 1944–1945 metais jis – tyrimo asistentas Freiburge esančiame Vokiečių liaudies dainų archyve, 1946–1948 metais – tautosakos ir etnologijos profesorius

2 Apie tai, be minėto L. Saukos straipsnio, dar žr. Rita Repšienė. Jono Balio tautosakinė veikla nuo 1944 iki 1990 metų, *Tautosakos darbai*, 1993, [t.] II (IX), p. 11–22.

Baltijos universitete Hamburge. Pasinaudodamas gausybe išsivežtų lietuvių tautosakos tekstų ir etnografinės medžiagos nuorašų, taip pat spausdintais šaltiniais, vokiečių kalba parašo studijas *Litauische Hochzeitsbräuche* ir *Fastnachtsbräuche in Litauen*, o moksliniuose leidiniuose paskelbia darbus apie mūsų papročius ir liaudies tradicijas: *Volkscharakter und Volksbräuche der Litauen* ir *Litauische Volksbräuche: Volkskundliche Skizzen*. Solidžiamе dviejų tomų (esančių vienoje knygoje) darbe *Lietuvių tautosakos skaitymai* jis gausiai pateikė įvairių žanrų tautosakos, taip pat liaudies tikėjimų ir papročių, kartu nusakydamas pateikiamos medžiagos gyvavimo ypatumus ir jos tyrimo istoriją. Daug populiarių straipsnių tautosakos bei etnografijos klausimais išspausdino Vokietijoje leistoje lietuviškoje spaudoje.

Plačią veiklos sritį J. Balys randa ir 1948 metais apsigyvenęs Jungtinėse Amerikos Valstijose. Iš pradžių įsidarbina žymaus amerikiečių folkloristo Stitho Thompsono asistentu ir instruktoriumi Blumingtone esančio Indianos universiteto Tautosakos institute. Jis teisėtai didžiavosi ketvertą metų galėjęs jam vaisingai talkinti, pasiūlęs įtraukti į jo katalogo *Motiv-Index of Folk-Literature* antrąjį leidimą tūkstančius naujų motyvų, o prie veikalo *The Oral Tales of India* pasidarbuodamas kone ištisai. 1952–1954 metais J. Balys – Šiaurės Amerikos Arkties instituto mokslo darbuotojas. Paskutinius dvidešimt penkerius savo gyvenimo metus jis Baltijos reikalais rūpinasi Vašingtone esančioje Kongreso bibliotekoje, teikdamas raštu ir žodžiu informaciją apie šias šalis, o svarbiausia – bendradarbiaudamas bibliografijos projektuose. Paskutinė ir stambiausia jo parengta bibliografija – *Lithuanian Periodicals in American Libraries: A union list*. Taip pat teikė lietuvišką tautosakinę medžiagą (dar nuo 1935 metų) tarptautinei *Volkskundliche Bibliographie*. Uoliai darbavosi ir Amerikos lietuvių kultūriniame gyvenime, susijusiam su folklorine veikla. 1951 metais įsteigtame Litanistikos institute jis įsidarbino Tautosakos skyriaus vedėju, o 1964–1967 metais vadovavo visam institutui. Bostone leisti *Lietuvių enciklopedijai* rašė išsamius, studijinius straipsnius.

Porą pirmųjų savo gyvenimo JAV vasarų J. Balys lankėsi lietuvių bendruomenėse, uoliai ten rinko tautosaką ir etnografinius duomenis. Stebina surinktos medžiagos gausa ir įvairovė. Aptikta daug gerų pateikėjų. Rinkėją sužavėjo pusšimtį metų svečiame krašte puikiai išlaikytos liaudies dainos – parengia jų plokštelę *Lithuanian Folk Songs in the United States*. Užrašytų tautosakos tekstų paskelbia užsienio lietuvių spaudoje. Vien suvalkietiškos tautosakos susidaro bent keturios stambesnės publikacijos periodikoje ir dvi – atskirais leidiniais: *Suvalkiečių vestuvės* ir *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija*. Išvykose surinktos medžiagos pagrindu J. Balys parengia ir dvitomio leidinio *Lietuvių dainos Amerikoje* pirmą tomą. Jis, kaip ir antras tomas, kurio dainos – ir iš Juozo Būgos palikimo, priklauso *Lietuvių liaudies lobyno* serijai, pradėtai sudaryti 1951 metais. Joje skelbiama ir Amerikoje užrašyta, ir iš Lietuvos atsivežta medžiaga. Ypač

minėtinos šios serijos knygos: *Liaudies magija ir medicina, Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai, Nuo lopšio lig karsto: Lietuvių liaudies tradicijos, Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Visomis šiomis publikacijomis siekta, kad turima medžiaga taptų prieinama tiems, kas domisi lietuvių tautosaka, ją studijuoja, imasi tirti. „Svarbiausias mano užsibrėžtas tikslas, – pažymi J. Balys, – buvo surinkti ir paskelbti pačią „tautosakinę žaliavą“, be to, pasistengti, kad tie leidiniai pakliūtų į kuo didesnę bibliotekų bei tyrimo institutų skaičių ir ten išliktų ilgam laikui. Manau, kad tai žymia dalimi man pasisekė.“³

Daug J. Balys yra rašęs apie lietuvių liaudies dainas. Ypač domėjosi jų (kartu ir Mažojoje Lietuvoje gyvavusių) regioniniais savitumais. Yra atsigręžęs ir į liaudiškąsias vėlesnių laikų – emigrantų, kovų dėl laisvės – dainas. Ieškojęs lietuvių dainų ryšių su lenkų, rusų, vokiečių, suomių, keltų dainomis. Savo sudarytu lietuvių baladžių katalogu anglų kalba *Lithuanian Narrative Folksongs: A Description of Types and Bibliography* tarsi apibendrino du dešimtmečius trukusio domėjimosi šia savita dainų rūšimi rezultatus.

Ne visa, ką J. Balys buvo sukaupęs ar aprašęs, jam yra sekęsi paskelbti. Dėl kai ko ir pats suabejojęs: ar tai naujomis sąlygomis nepraradę svarbą? „Iš Lietuvos turiu atsivežęs keturis storus sąsiuvinius apdorotos medžiagos *Žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Bet kas gi Amerikoje mūsų tarpe domėtis žemdirbyste?“ – nusiskundžia jis⁴. Iš Amerikoje sukaupytų garso įrašų yra sudaręs storąją *Lietuviškų pasakų suaugusiems* pluoštą. Šiuos ir kitus rankraščius, taip pat savo kartotekas, garso įrašų juostas bei kasetes ir visa, kas susiję su folkloru, jis, jau apsisprendęs pailsėti nuo visų darbų, sukrovė į Tautosakos kambarį Putname, taip įsteigdamas savotišką archyvą.

Darbuodamasis užsienyje, už „geležinės uždangos“, J. Balys nesiliovė domėjęsis okupuotos Lietuvos folkloristų veikla. Bet jam nebuvo lengva suvokti, dėl ko mūsų mokslininkų darbuose, ypač pokario dešimtmečiu, esama priverstinio „propagandinio balasto“, dėl ko jo pavardė „sovietizuotoje“ Lietuvoje minima tik prisegus „buržuazinio folkloristo“ titulą. Neperprato, kad jo įkurtas Lietuvių tautosakos archyvas pervadintas rankraštynu ne dėl „degradavimo“, o kad galėtų išlikti tautosakininkų valdose... Bet kuo vėliau, tuo vis daugiau tautosakos tekstų leidinių ir studijų galėjo vertinti ir „neblogai“. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, deramai sunormalėjo ir abipusiai santykiai. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido Ritos Repšienės parengtą J. Balio *Raštų* penkiamąjį. Jo nuopelnai valstybei ir tautai įvertinti Valstybine Jono Basanavičiaus premija, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu.

Kostas Aleksynas

3 Su Jonu Baliu kalbasi Elena Bradūnaitė. Autobiografinis interviu, *Draugas* (Čikaga), 1982, gruodž. 31.

4 *Ten pat.*